

Jazyk a společnost

přednáška 2

*Obecná sociologie I:
Jedinec a společnost*

Marek Skovajsa
Katedra sociologie FF UK

Jazyk a sociologie

Otázka vztahu jazyka a reality

Jsou slova nálepky pro věci, které existují nezávisle na jazyce? Nebo jsou slova tím, co tyto věci vytváří?

Existují věci bez jazyka? Slouží jazyk jen k reprezentaci reality? Nebo tuto realitu sám vytváří?

Reprezentace

reprezentacionalismus: jazyk reprezentuje, zobrazuje nezávislou realitu

anti-reprezentacionalismus: jazyk a poznání realitu nezobrazují, jsou nástroji pro zvládnutí reality. (Richard Rorty)

Sociologické otázky:

Je jazyk jen nástrojem pro zobrazení sociální reality?

Nebo jazyk sociální realitu vytváří / konstruuje?

Jakou roli jazyk hraje v sociálním jednání? → **performativita**

Jazykový obrat / linguistic turn

(cca 60. léta 20. stol.)

Posun perspektivy ve vědách o člověku k přesvědčení, že jazyk utváří (konstituuje, konstruuje) společenskou realitu.

Zdroje:

F. de Saussure, strukturalismus, poststrukturalismus

logický pozitivismus, L. Wittgenstein, analytická filosofie

Je sociologické poznání závislé na jazyce?

Metafora: *A je B. Společnost je síť.*

Společnost je pole.

Metafory:

- 1) *rétorické nástroje (Aristotelés),*
- 2) *jazykové nástroje pro tvorbu nových významů (interakční pojetí),*
- 3) *základní mechanismy myšlení (kognitivistické pojetí).*

Ludwig Wittgenstein (1889-1951)

Myšlenky významné pro
sociologii:

Představa **soukromého jazyka** je nesmyslná.

Zapisování znaku P pro určitý pocit do deníku (Filosofická zkoumání 258) – nelze ověřit, že vždy jde o stejný pocit; podobně soukromý slovník, soukromý jízdni řád atd.

„Jako kdyby člověk koupil několik exemplářů dnešních ranních novin, aby se ujistil, že noviny píšou pravdu.“ (FZ 265)

Význam slova spočívá v jeho **užití**.

„**Význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči.**“ (FZ 43)
→ *antimentalismus (ne však behaviorismus)*

Slova a věty se užívají v **jazykových hrách**.

jazyková hra: užití slova, pojmu, věty v konkrétní situaci.

JH = od zcela jednoduchých her až po celé oblasti jazyka

Příklady: rozkazovat někomu, popisovat nějaký předmět, vymýšlet nebo číst příběh, dělat vtipy, zpívat kolovou píseň, překládat, pojmenovávat věci, křičet „Au!“ (FZ 23, 27)

Hrát hru znamená **řídít se pravidly** dané hry. → *to follow a rule*

Hru nelze chápat jako uskutečnění souboru obecných pravidel.

Jazykové hry jsou srozumitelné, mají význam vždy jen v rámci určité činnosti (bezprostředního kontextu) a určité **životní formy**.
(FZ 23) → *kultura*

Díky obeznámenosti s životní formou máme smysl pro pravidla.

Gramatika = pravidla správného užívání slov, srozumitelného jazyka
I gramatika, a tedy jazyk sám, jsou ukotveny v určité životní formě.

Jazykový relativismus Sapir-Whorfova hypotéza

Edward Sapir a Benjamin Lee Whorf, 20.-40. léta 20. století

Jazyk určuje/ovlivňuje myšlení, percepci, světonázor mluvčího.

Automatické, mimovolné jazykové vzorce nejsou pro všechny lidi stejné, jsou specifické pro každý jazyk a ustavují formální stránku jazyka, jeho „gramatiku“ [...]. Z toho vyplývá to, co jsem nazval „**principem jazykové relativity**“, což neformálně řečeno znamená, že **gramatiky, které se od sebe výrazně liší, vedou své uživatele k různým typům pozorování a k různým způsobům vyhodnocení podobných aktů pozorování. Tím pádem nejsou pozorovatelé navzájem porovnatelní, nýbrž nutně docházejí k různým viděním světa.** (B. L. Whorf, přeložil Jakub Jehlička)

Jehlička, J. (2013). Benjamin L. Whorf a podoby kritiky „hypotézy jazykové relativity“. *Studie z aplikované lingvistiky-Studies in Applied Linguistics*, 4(1), 53-73. Zde s. 61.

indoevropské jazyky: předměty x děje X indiánské jazyky: monistické pojetí přírody

univerzalisté: Aristotelés, Eric Lenneberg, Noam Chomsky, Steven Pinker

relativisté: Wilhelm von Humboldt, B. L. Whorf, George Lakoff

Je jazyk „vězení myšlení“? (F. Nietzsche)

Boas-Jakobsonův princip (Guy Deutscher):

„Jazyky se liší zejména tím, co musí sdělovat, nikoli tím, co sdělovat mohou.“

mluvnický rod / místní a časová určení atd.

Jazyk v totalitní společnosti

příklad oficiálního jazyka v nacistickém Německu 1933-1945

Často se opakující výrazy:

velký **Groß-**

lidový **Volk-**

lidový vůz = Volkswagen

lidový přijímač (rádio)

světový **Welt-**

věčný **ewig**

fanatický **fanatisch**

„druhově cizí“ **artfremd**

Opakující se fráze:

Síla skrze radost

Kraft durch Freude

V hrdé radosti

In stolzer Freude

V hrdém zármutku

In stolzer Trauer

Eufemismy:

krize = porážka

Krise

vyzvednout = zatknout

holen

zostřený výslech = mučení

verschärfte Vernehmung

zvláštní zacházení = vražda

Sonderbehandlung

koncentrační tábor = vyhlazovací tábor

Konzentrationslager

národní host = německý uprchlík z Východu

Volksgast

Neologismy:

glejchšaltovat **gleichschalten**

arizovat **arisieren**

odžidovštit **entjuden**

poseverštit **aufnorden**

Zkratky a akronyma:

BDM, DAF, KdF, NS, NSDAP,

NSDFB, KZ, NSF, NSLB, RAD,

RKK, RSHA, SA, SD, SS, VE

Performativita - jazyk jako sociální jednání

John Langshaw Austin (1911 – 1960)

teorie řečových aktů (*speech act theory*)

Sňatek: Ptám se Vás, X. Y., berete si ze svobodné vůle zde přítomného A. B. za svého manžela?

X.Y.: **ano**

Lze říci „jó“ ?

konstativní/deskriptivní jazyk x performativní jazyk

popisuje určitý stav věci   způsobuje změny ve světě:

konstatuje skutečnosti   žádosti, sázení se, úřední akty

druhy řečových aktů:

lokuční řečové akty – popisují: „*Kočka je na podložce.*“

ilokuční řečové akty – něco dělají: *položít otázku, slíbit atd.*

perlokuční řečové akty – mají účinek na druhé(ho) mluvčí(ho): *přimějí jej k odpovědi, přesvědčí, rozzlobí atd.*

Křest lodi:

zdařilostní podmínky (*felicity conditions*):
podmínky, které musí být splněny, aby řečové akty fungovaly performativně.

nezdary (*infelicitous failures*)

John Langshaw Austin. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia. (pův. 1962. *How to Do Things with Words*)

Strukturalismus a poststrukturalismus: vztah k sociologii

strukturalismus

lingvistika

literární věda

sociální antropologie

Ferdinand de Saussure

pražský lingvistický kroužek:
Nikolaj Trubeckoj, Roman
Jakobson

Roland Barthes

Claude Lévi-Strauss

Edmund Leach

poststrukturalismus

filosofie

sociální teorie

Jacques Derrida

Michel Foucault

Jean Baudrillard

Judith Butler

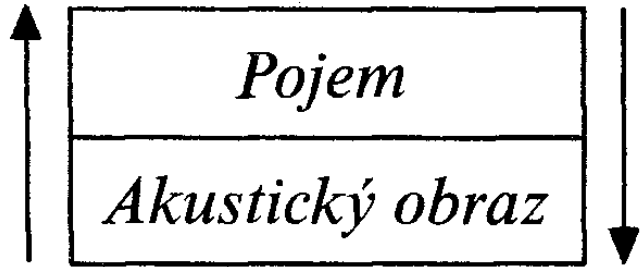
sociologie

Pierre Bourdieu

(Anthony Giddens)

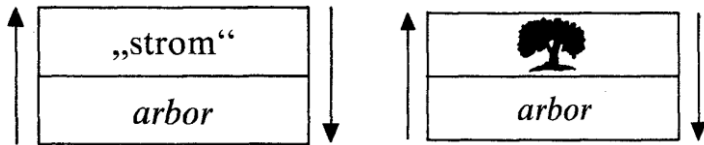
a další...

Pojetí znaku u Ferdinanda de Saussura

Jazykový znak je spojení **označujícího** (akustického obrazu) a **označovaného** (pojmu) [Někdy se znakem rozumí jen označující, takové pojetí je neúplné.]

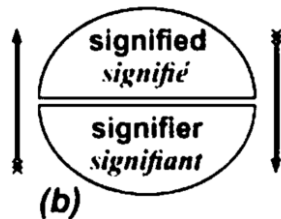
Znak je arbitrární = nemotivovaný, vazba o-o není přirozená x symboly:

Ale: mluvčí nevytváří znaky svobodně.

Znak spočívá na **kolektivním zvyku, konvenci**.

Jazyk je **sociální instituce**, ani společenství nemůže jazyk svévolně měnit (rychle a ve velkém rozsahu).

Jazyk je historické dědictví, tradice – relativně neměnný, odolný proti vnějším zásahům.

- arbitrárnost vylučuje diskusi
- znaků příliš mnoho
- jazykový systém příliš komplexní
- kolektivní setrvačnost, jazyka se neustále účastní každý.

Jazyk se neustále vyvíjí. Vztahy o-o se posouvají.

Jazyk a mluva (*langue a parole*)

Analýza jazyka:

synchronní: zkoumá jazyk jako systém (mimo čas), strukturální

diachronní: zkoumá vývoj v čase, historická

Jazyk: *je společný všem jednotlivcům, existuje v každém z nich, ale je nezávislý na jejich vůli; úplný a dokonalý však je jen v mase mluvčích.*

$$1 + 1 + 1 + 1 \dots = I \text{ (kolektivní model)}$$

Mluva: *je výkonem jednotlivce v konkrétním čase.*

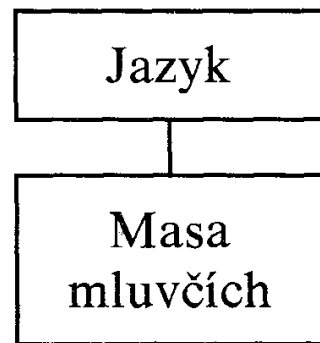
Jednotlivé případy nejsou identické.

$$(1 + 1' + 1'' + 1''' \dots)$$

Sociální povaha jazyka:

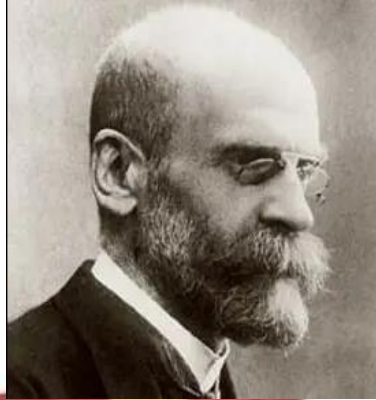
Jazyk tvoří systém znaků, tj. psychických asociací mezi akustickými obrazy a pojmy, které udržuje a utvrzuje kolektivní konsensus.

Jazyk je zásobnice akustických obrazů uchovávaných členy společnosti.

Pojetí jazyka jako sociální instituce: Byl de Saussure ovlivněn Durkheimem?

Émile Durkheim
(1858 – 1917)

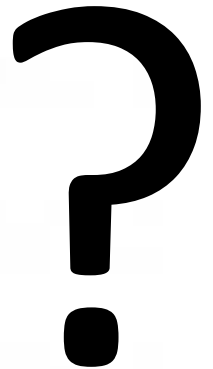

Ferdinand de
Saussure (1857 –
1913)

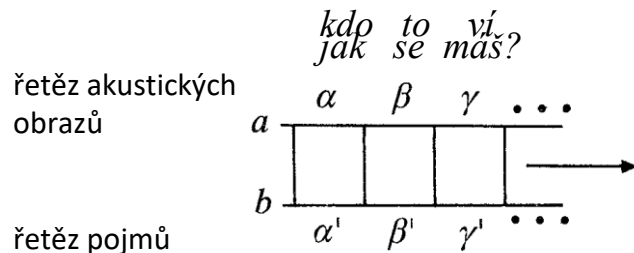
Durkheim o jazyku:

„Jazyk je sociální v nejvyšší míře: byl vyvinut společností a společnost jej předává z generace na generaci. Navíc jazyk není pouze systém slov: každý jazyk zahrnuje určitou mentalitu, mentalitu společnosti, která jím mluví.“ *L'Éducation morale*, přednáška z let 1902-1903

Jazyk jako systém hodnot

problém delimitace jednotek:

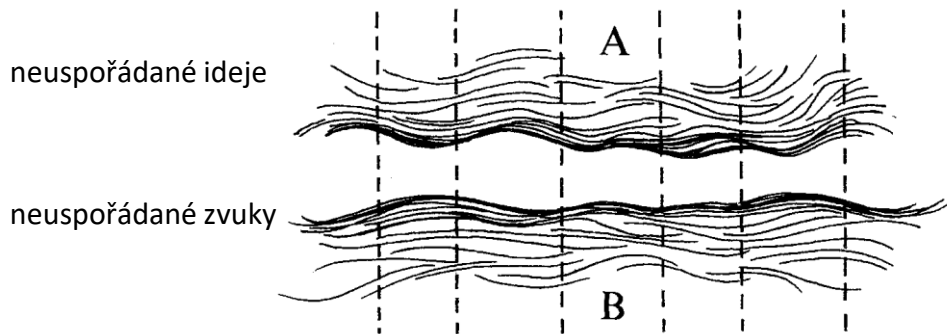
„Podobně jako tkví šachová hra zcela v kombinaci různých figurek, má i jazyk povahu systému založeného plně na protikladu svých konkrétních jednotek.“ (133)

Jazyk je systém čistých hodnot. (139)

hodnoty = identity a rozdíly

arbitrárnost znaku → jazykové hodnoty zcela relativní

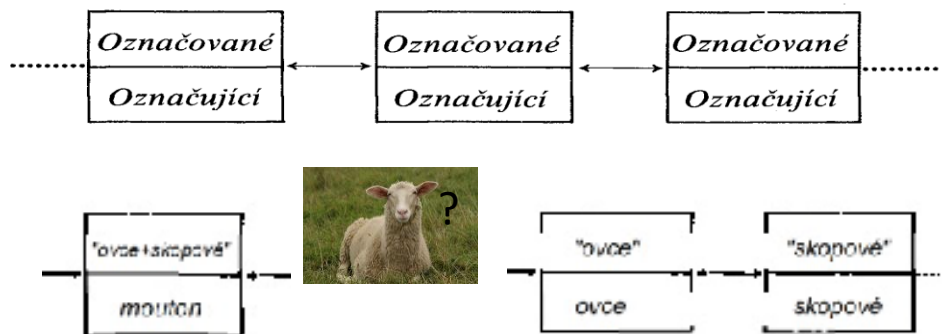
Hodnoty může stanovit jedině **společenství**, ne jedinec, jsou dány územ a konsensem. (140-141)

Jazyk je prostředník mezi myšlenkami a zvukem, provádí vzájemnou delimitaci jednotek, **artikulaci**. (139-140)

Hodnota slova je dána postavením slova v celém systému jazyka. Slova / znaky nelze zkoumat izolovaně. (141-142)

Hodnota slova vyplývá ze současné přítomnosti druhých slov:

Pojmy, „označovaná“, jsou pouhé hodnoty, určené svými vztahy k jiným podobným hodnotám.

Pojmy nejsou dány předem, jsou čistě diferenční, jsou tím, čím ostatní nejsou. (144-45)

Hodnota jako výsledek souhry identit a diferencí v systému

Každá hodnota je utvářena:

1) z **nepodobné věci**, kterou lze zaměnit za tu, jejíž hodnotu určujeme;

- *jazyk: pojem, označované*
- *peníze: co lze koupit*

2) z **podobných věcí**, které lze srovnat s tou, o jejíž hodnotu jde.

- *jiná slova*
- *jiné mince / bankovky (stejně nebo jiné měny) (143)*

Identická hodnota je nezávislá na materiálním substrátu:

- *rychlík Franz Kafka Praha-Vídeň*
- *stržená a znovu postavená ulice*
- *X ukradený oblek (135)*

Nositelem významu není materie, ale rozdíly mezi materiálními objekty, zvuky atd. **Arbitrární a diferencní** patří k sobě.

Označující není hmotné, tvoří je rozdíly, kterými se odděluje od všech ostatních akustických obrazů.
(145-46)

Diference v jazyce: Syntagmatické a paradigmatické vztahy

Čím je určena hodnota znaku (slova)?

syntagmatické vztahy: vztahy části k celku (slova k větě, slova ke svému okolí),
umístění, vztah prezenční

paradigmatické (asociativní) vztahy: slova, která mají něco společného, která se v paměti spolu asociují, **záměna, vztah absenční**

(de Saussure, F.: *Kurz obecné lingvistiky*, s. 150 – 157.)

Hodnotu jazykového znaku určuje: na jakém místě může ve větě stát (**umístění, syntagmatická o.**) a jakými jinými znaky se dá nahradit (**zaměnitelnost, paradigmatická o.**).